

POVOLÁNÍ UČITELE Z PERSPEKTIVY ŽÁKA

Věra Semerádová

Klíčová slova: Učitelská profese, commitment, poslání, požadavky profese, kariéra, žáci ZŠ, studenti PedF.

Anotace: Článek podává úvodní informaci o výzkumu prováděném na ZŠ, jehož účelem bylo získat obraz povolání učitele z pohledu žáků. Porovnává tento obraz s commitmentem učitelské profese popsáním P. Woodsem u učitelů v praxi a commitmentem získaným u studentů PedF. Poukazuje na obecně platnou strukturu obrazu učitelské profese.

Žáci tří osmých tříd ze dvou základních škol (celkem 62 dětí, z toho 25 chlapců a 37 dívek) dostali za úkol napsat slohové cvičení, jehož zadání znělo: „*Během své školní docházky jste poznali mnoho učitelů. Na některé si pamatujete více, na některé méně, ale všichni měli něco společného - svou práci. Přemýšleli jste někdy, co všechno učitel dělá? Zkuste se nad tím zamyslet a napsat, co všechno dělá učitel.*

Chtěli, nebo nechtěli byste se vy sami stát učitelem a proč?”

Jednalo se o školy v jedné tradiční pražské čtvrti, stojící na rozhraní staré a nové městské zástavby; obě školy jsou od sebe vzdáleny necelých pět minut chůze. První škola je ZJŠ - tedy škola s rozšířenou výukou jazyků a jejími žáky jsou děti z rodin s vyšší a střední sociokulturní úrovní. Druhá sledovaná škola je škola s vysokým procentem romských žáků a zdejší školáci pochází z rodin se spíše střední a nižší sociokulturní úrovní. Popisovaný výzkum je částí dlouhodobého výzkumu prováděného v obou školách.

Uvedená úloha byla zvolena ze dvou důvodů. Za prvé, aby dokumentovala, jaký význam dávají žáci jednotlivým činnostem učitele a také aby se ukázalo, co vše od vyu-

čujícího očekávají. Žákovská konstrukce profese učitele se totiž významným způsobem spolupodílí na utváření celého procesu výuky, spoluvytváří podmínky, ve kterých učitel vykonává svoje povolání. Druhým cílem zadané práce bylo získat obecný obraz učitelské profese v „laické” veřejnosti. Žáci jsou již několik let v denním kontaktu s pedagogy, a tak je vlastně můžeme považovat za jakési „vzdělané” či „zasvěcené” laiky; v období výzkumu se nacházeli právě ve fázi volby povolání, a proto u nich lze předpokládat zvýšenou citlivost k různým profesním otázkám. Téma školy bylo jistě, právě s ohledem na zmíněnou etapu volby povolání, v rodinách dětí silně akcentováno. Jistě se o něm často diskutovalo, a tak se v žákovských představách o povolání učitele ozývá i hlas jejich rodičů.

Při čtení žákovských prací a při prvním pokusu o nalezení jejich základních kategorií, vyvstala nápadná podobnost těchto „slohových cvičení” s commitmentem, který vytvořili při jiném výzkumu [1] posluchači Pedagogické fakulty UK.

Commitment [2] je termín z odborné anglosaské literatury, používaný symbolickými interakcionisty. Vyjadřuje *průsečík požadavků organizace a osobní zkušenosti* [3], zdůrazňuje oboustrannost závazku, tedy ne-

jen motivaci jedince. Shrnuje vztah k profesi a angažovanost v ní, ideu o profesi i identifikaci s profesí. Vede k jakési *bilanci osobních investic, zisků a ztrát spojených se členstvím a mírou angažovanosti v daných institucích* [4].

Předložené schéma je adaptované Woodsovo schéma hlavních commitmentových kategorií a jejich dimenzí; ukázalo se, že toto schéma lze aplikovat právě i na výše zmíněný commitment studentů Pedagogické fakulty.

I. VOCATIONAL (VOKAČNÍ BLOK)

Education (Výchova): poslání, funkce ve společnosti

II. PROFESSION (PROFESNÍ BLOK) - práce a její dimenze

1. **Subject (Obor):** předpoklady a požadavky profese (hlavně v rámci dimenze učitel - žáci)

2. **Teaching (Výuka):** kontakt s žáky a jeho prožívání

3. **Institution (Instituce):** struktura školního prostředí, včetně dalších aktérů kromě žáků

III. INSTRUMENTAL (INSTRUMENTÁLNÍ BLOK)

Career (Kariéra): profese z dlouhodobého hlediska osobní identity, životní dráhy a postavení ve společnosti

Přestože žáci vycházeli při své práci z jiného zadání než studenti, jsou angažováni k profesi a ne v profesi a jejich členství i angažovanost v instituci školy je jiného druhu, najdeme u nich zastoupení všech uvedených kategorií a dimenzí. V rámci jednotlivých dimenzí pak byly určeny ještě i další, podrobnější subkategorie. Následující přehled ukazuje příklady žákovských výroků, vztahujících se k jednotlivým kategoriím a dimenzím commitmentu a pokouší se dokumentovat i všechny nalezené subkategorie. (Uváděné citace byly převzaty bez jakýchkoli gramatických či stylistických úprav.)

I. VOKAČNÍ BLOK

Výchova: Poslání, funkce profese ve společnosti

Zcela samozřejmě sem řadíme výroky týkající se učení, vzdělávání, a to vzdělávání na různé úrovni: „*Učitel učí žáky základnímu vzdělání - číst, psát, počítat.*“, „*Hlavní činnost učitele je rozdávát vědomosti.*“. Do této kategorie patří i výchova, a to jak výchova pomocí vlastního příkladu („*Také by měli mít slušné vychování aby si mohli žáci brát příklad.*“; „*nepřezouvá se, a pak dětem nadává /když jsou nepřezutí/*“), tak výchova jako k působení („*Učitelé se snaží žáky vést také k pořádku ve třídě v pravém slova smyslu*“). Jsou zde zahrnuty výpovědi vztahující se k pojmu pomoc („*snaží se dotýcným žákům či třídám pomoci*“). Zařazujeme sem také téma socializace („*učit děti, jaké by si měl vybírat kamarády, jak se k nim chovat*“) a makrosociálních hodnot („*Učitelé nás chrání před vším možným. Před drogami, cigaretami, alkoholem a různými špatnostmi.*“). Do této kategorie ale patří i společenská rizika výkonu profese - „*Jako žáci bychom měli, nebo spíše musíme, učitele poslouchat a splnit všechny učitelovi požadavky.*“.

II. PROFESNÍ BLOK - práce a její dimenze

1. Obor: Předpoklady a požadavky profese

Jsou to jak požadavky obecné („*Někteří učitelé dělají svou práci rádi, ale někteří moc ne!*“), tak i požadavky týkající se oboru („*musí se zajímat o svůj obor a musí je hlavně bavit.*“), ale také i zvláštní poznatky, které jsou jaksi nad oborem („*Učitel by měl na každou otázku žáka odpovědět.*“). Patří sem i požadavky didaktického umění („*Učitel musí umět všechny předměty pomalu a podrobně vysvětlit, aby předmět žák pochopil.*“;

„se musí umět rozčílit a zvýšit hlas“) a umění vést („Učitel je hlavou třídy. Měl by mít respekt.“; „...mýt svou autoritu.“).

2. Vyučování: Kontakt s žáky a jeho prožívání

Zde se děti zmiňovaly o přimosti a zpětnosti vazby („A aby učitelé z toho měli dobrý pocit, že toho naučili co nejvíc mohli.“), o citové vazbě („Má nás ráda a mi jí také“). Hovořily o jedinečnosti a oboustrannosti takového vztahu („Jak učitel spolupracuje s žáky tak i žáci s ním spolupracují.“). Mluvily také o nárocích této vazby a ceny za ní („Učitel musí vydržet hodinu řevu, když ho děti neposlouchají a když ho nemají rádi.“). Psaly i o rozmanitosti a stereotypu („...se setkává s mnoha různými dětmi, poznává je, dělá si o nich představu...“; „...protože vykládat stále tu samou látku nemusí být zábavné...“).

3. Instituce: Struktura školního prostředí, která zahrnuje všechny aktéry školských procesů

Tady děti hovořily o vzájemné spolupráci učitelů, o kontaktu mezi učiteli a rodiči („...o žácích se radí s učitelským sborem/na schůzce/ a na třídních schůzkách s rodiči.“), o zodpovědnosti, kterou učitelé za děti mají. Je to zodpovědnost nejen v základním a nejjednodušším smyslu tohoto slova, tedy zodpovědnost za bezpečí („Ručeji za bezpečnost žáka pokud jsou ve škole.“), ale i zodpovědnost za další vývoj žáků („Je vlastně na něm aby dítě které s té základní školy vyjde nebylo úplně hloupé.“). Zmiňují se i o tlaku, který škola, jako instituce, na učitele vyvíjí („Když má chvíli volna tak ho pošlou na suplování“; „Zameškané hodiny by měl dohonit“). Ale snad nejpočetnější skupina výroků [5] se týká hodnocení - známek, známkování, vysvědčení („Učitel sepisuje

podle výsledků žáka vysvědčení.“; „Je to vlastně hodnocení toho, jak se celý rok učil“; „dávají známky“). Nepovšimnuta nezůstala ani role učitele u dětí - „Většinou jí dělají lidé, kteří mají rádi děti“; „a umí zacházet s dětmi“.

III. INSTRUMENTÁLNÍ BLOK

Kariéra: profese z dlouhodobého hlediska osobní identity, životní dráhy a postavení učitele ve společnosti

V této dimenzi nacházíme výroky vztahuující se k seberealizaci, obohacení se - tedy identitním ziskům („Při hodinách říkají, i něco o sobě a dávají k danému tématu, který se zrovna probírá, i svoje zkušenosti, které prožili.“), ale zároveň i výroky upozorňující na možná rizika („...aby uspokojil svoji okamžitou náladu používá k tomu mnoho pomůcek; zde některé vyjmenuji. Zastrasování žáka...Terorizování třídy...“). Často se zde objevuje přesah profese - práce - do soukromého života („Pak přijdou domů celý naštvaní a mají zkažený celý den.“) a také problém peněz a společenské prestiže („díívá se na televizi, video /pokud si ho může ze svého platu dovolit“; „...vynáší to malé platy...“). Žáci si všímají pozice učitele ve vztahu k neučitelům („Učitelé mají určité výhody“) i vztahu jedince a profese („se snaží zavádět do každého učebního řádu nové moderní metody, i když se jim to občas trochu nevyvede“). Vypovídají také o otázkách získání profese a profesionality („Jsou to prostě, takový učitelé, který se vyučil v pedagogické škole,...“). Zcela samozřejmě děti nezapomněly ani na volno, prázdniny: „Učitelé mají také výhodu v tom, že mají dlouhou dovolenou, protože jakmile je ve škole volno, tak učitelé ho mají také.“

Následující tabulka uvádí frekvenci (v procentech) výskytu jednotlivých kategorií a dimenzí nalezenou v pracích žáků ZŠ a porovnává ji s frekvencí zjištěnou u studentů PedF UK[1].

	Žáci ZŠ		Studenti PedF UK	
I. Vokační blok	20.7		17.4	
II. Profesní blok				
1. Obor	14.3		12.1	
2. Vyučování	61.3	22.1	58.8	25.0
3. Instituce	24.9		21.6	
III. Instrumentální blok	18.0		23.8	

Vidíme, že procentuální rozložení jednotlivých kategorií i jejich dimenzí je v obou případech téměř shodné. Nejsilněji je v obou skupinách zastoupena kategorie PROFESNÍHO BLOKU, v jejímž rámci nacházíme u dětí nejčastěji dimenzi **Struktury školního prostředí** u studentů pak dimenzi **Učení a kontakt se žáky**. Nejméně frekventovaná je v obou případech kategorie INSTRUMENTÁLNÍHO BLOKU, **Kariéry**, přičemž její frekvence výskytu u dětí je téměř o šest procent nižší než u studentů.

Jediná subkategorie, která se v pracích žáků nevyskytla, byla subkategorie Klidné pracovní prostředí x dynamické, „živé“ prostředí. Ta spadá do kategorie PROFESNÍ BLOK, do její dimenze **struktury školního prostředí**, a je nutno říci, že ani u studentů PedF[1] nebyla tato subkategorie příliš početně zastoupena. Jednou z možných interpretací je, že výroky týkající se pestrosti,

proměnlivosti práce učitele, vztahující se k změnám či stabilitě v instituci školy byly při kódování zařazovány sice do této dimenze, ale spíše do subkategorie Rozmanitost x stereotyp vazby v rámci dimenze **teaching**, a že tak obě subkategorie vlastně splývají. Jiné možné vysvětlení je, že pro jedince, kteří se setkávají se sledovanou profesí vlastně jako její proti- či spolu-hráči, nebo se na toto povolání sice připravují, ale dosud je celém jeho rozsahu nevykonávají, je tento realizační faktor nedůležitý. Jeho významnost se objeví až po zvládnutí profese, s možným „profesionálním nasycením“ nebo únavou.

Naopak se u žáků objevily i dvě nové subkategorie. Tu první lze zcela jednoznačně zařadit do kategorie PROFESNÍ BLOK, dimenze **Instituce**, a je to subkategorie Negativní hodnocení. Od subkategorie Tlak instituce a podmínky, která zahrnuje výroky týkající se nutnosti opakovaného hodnocení dětí a spadá do této kategorie i dimenze, ji odlišuje hlavně emocionální důraz, který žáci na negativní hodnocení kladou („*Učitelé to mají určitě těžký třeba z poznámky, když dítě zlobí a učitel mu dá poznámku je žák naštvanej a je ticho pak mu ji nedá žák bude zlobit dál a ten učitel neví co má dělat.*“; „*Asi bych se necítila moc dobře, když bych děti zkoušela a dávala špatné známky.*“). Ostatní výroky týkající se hodnocení neobsahují totiž většinou žádný emocionální náboj, bývají pouhým konstatováním („*Na konci roku učitel žáky oznámkuje.*“).

Druhou novou subkategorii, kterou je možno zahrnout do kategorie INSTRUMENTÁLNÍ BLOK a jeho dimenze **Kariéra**, je subkategorie Člověk. Zde si děti všimaly obecně lidských projevů učitele („*chodí, dýchá, mlaská*“; „*chodí na WC*“; „*Učitel je normální člověk. Děti ale na něho mají úplně jiný názor lve školel. Myslí si, že je to člověk úplně jiný, než jejich rodiče. Ale to vůbec není pravda. Mají stejné problémy*“).

s domácností, starají se o děti atd.") a nebo opravdu unikaly - vědomě - od zadaného tématu („*Jí, pije, spí, dýchá, chodí, vaří, peče, máže, prosí, trpí, sází, kryje kupuje, dělá, umře..... /zabrousil jsem do slovesných vzorů*"').

Uvedené schéma zachycuje percepci profese učitele žáky, tj. jednou skupinou aktérů školských procesů. Shodnost percepce tohoto povolání u učitelů a žáků vzniklá na bázi kulturní tradice, osobních zkušeností, v průběhu vzájemného kontaktu a během oboustranného vyjednávání, umožňuje normální fungování instituce školy a je základní podmínkou tohoto fungování. Jistě nás nepřekvapí shoda v oblasti VOKAČNÍ BLOK, v oblasti poslání a funkce školy ve společnosti. Ani jednotu pohledu na oblast PROFESNÍHO BLOKU a její dimenze **předpokladů a požadavků profese, kontaktu s žáky a struktury školního prostředí** není nikterak udivující. V obou těchto oblastech jsou totiž obě skupiny aktérů, tedy jak žáci, tak učitelé přímo angažováni a aktivně se podílejí na jejich konstrukci.

Méně samozřejmá je však podobnost v kategorii INSTRUMENTÁLNÍ BLOK, v její dimenzi **Career**. Identita žáků není ovlivněna osobním výkonem profese učitele a školáci většinou ani neuvažují o vlastní profesionální dráze ve školském systému. (Jejich neochota stát se učitelem je až zarážející, téměř 81% sledovaných dětí toto povolání odmítá. Zde se pak objevuje otázka, kde se u mládeže, většinou jen o 4 roky starší, bere tolik zájemců o studium na pedagogických fakultách.) Přesto, a nebo právě proto i oni si jsou vědomi ambivalence této dimenze, vidí možné osobnostní zisky i rizika, vnitřní rozpory, které povolání pedagoga přináší.

Obecnou platnost předložené struktury učitelské profese potvrdila i kvantitativní analýza. Pomocí ní bylo zjištěno, že vzájemné poměry jednotlivých bloků jsou u skupiny posluchačů Pedagogické fakulty a u skupiny žáků základní školy stejné, pouze blok instrumentální, postihující životní dráhu jedince, je u školáků zastoupen poněkud méně často. Tento blok však byl nejslabší v obou sledovaných skupinách a je to možno vysvětlit tím, že v něm je v nejvyšší míře zastoupena právě angažovanost v profesi, identitní zisky a rizika, která vznikají a posilují se osobními zkušenostmi získávanými při výkonu dané profese. S narůstající profesionalitou tedy narůstá význam profese z hlediska osobní identity, životní dráhy a postavení ve společnosti. Poslání profese i práce v ní má stejnou podobu, či lépe řečeno stejnou váhu pro obě skupiny, nezáleží tedy na tom, zda se sledované osoby na výkon profese připravují, či zda o tomto povolání neuvažují, nebo dokonce je výslovně odmítají.

Literatura:

- [1] *Pedagogická fakulta očima studentů*. Praha, ÚPPV PedF UK 1994.
- [2] WOODS, P.: *The Divided School*. London, Routledge & Kegan Paul 1979.
- [3] *Stát se učitelem - výzkumná zpráva*. Praha, PedF UK 1994, s. 40.
- [4] *Stát se učitelem - výzkumná zpráva*, c. d., s. 147.
- [5] Tato oblast se skutečně zdá být nejpočetněji zastoupena. Podrobnější kvantitativní vyhodnocení (frekvence výskytu jednotlivých subkategorií) je plánováno jako další krok zpracování dat.